Селянин стояв біля лікаря перед ліжком умираючої. Стара покірливо, спокійно й просвітлено дивилась на обох чоловіків, прислухаючись до їх розмови. Їй прийшов час помирати, вона не опиралась; вона віджила своє: їй було дев'яносто два роки.

В розчинені вікна і двері потоками вливалось липневе сонце, і полум'яне проміння його падало на руду, нерівну долівку, вибиту черевиками чотирьох селянських поколінь. Гарячий вітер доносив запах ланів, пахощі трав, хлібів і листя, спаленого південною спекою. Коники похрипли, наповнюючи село дзвінким сюрчанням, подібним до стукоту дерев'яних тріскачок, які купують на ярмарках дітям.

Лікар, підвищуючи голос, сказав:

— Оноре, ви не можете залишити вашу матір саму в такому стані. Вона кожної хвилини може вмерти!

Селянин розпачливо в'в своє:

— Але ж мені треба зібрати хліб, бо надто вже довго він стоїть. І погода якраз добра. А що скажеш ти, мамо?

Стару жінку, незважаючи на близьку смерть, все ще мучила нормандська скнарість, і вона очима й чолом відповіла "так", одсилаючи сина возити пшеницю й залишити її саму на вмирання.

Та лікар, розсердившись, тупнув ногою:

— Ви просто тварина, чуєте! І я вам не дозволю цього зробити! Чуєте?! А коли вам уже так треба саме сьогодні йти на жнива, то розшукайте тітку Рапе, хай вам чорт, і нехай вона доглядає вашу матір. Я вам так наказую, чуєте! А як не послухаєтесь, то я покину вас здихати, як собаку, коли ви самі захворієте, чуєте?

Селянин, високий, сухорлявий, з повільними рухами, вагаючись між страхом перед лікарем і любов'ю до грошей, роздумував, вираховував, бурмотів:

— Скільки ж вона візьме за догляд, ота Рапе?

Лікар закричав:

— Хіба я знаю? Дивлячись, на який час ви її запросите. Умовтеся з нею, хай їй чорт! Але я вимагаю, щоб через годину вона була вже тут, чуєте?

Селянин наважився.

— Я піду, я піду, не гнівайтесь, пане лікарю.

Лікар вийшов, гримаючи:

— То знайте, знайте, стережіться, бо я не жартую, коли розсерджусь.

Залишившись сам, селянин обернувся до матері і покірно сказав:

— Я піду до тітки Рапе, бо він того хоче, оцей чоловік. Не турбуйся, я швидко повернуся.

І він теж вийшов.

Тітка Рапе була стара прасувальниця, що доглядала мертвих і вмираючих у своєму селі і в усій окрузі. Зашивши своїх клієнтів у простирала, звідки вони не могли вже вийти, вона знову поверталась до праски, щоб прасувати білизну для живих. Вона була зморщена, як торішнє яблуко, люта, заздрісна, феноменальна скнара — напівзігнута, ніби переломлена в попереку від вічного сування праскою по полотну,

казали про неї, що вона має до агонії якусь страхітливу й цинічну пристрасть. Говорила вона тільки про мертвих і про різні випадки смерті, свідком яких вона була; вона з особливою ретельністю розповідала завжди схожі деталі, як мисливець розповідає про кожен свій постріл.

Коли Оноре Бонтан увійшов до неї, вона розводила синьку для комірців селянок.

— Добривечір, тітко Рапе, — сказав він, — ну, як поживаєте?

Вона повернула до нього голову.

— Та все по-старому, все по-старому. А ви як?

— О, щодо мене, то все гаразд, а от з матір'ю зовсім зле!

— З матір'ю?

— Так, з матір'ю.

— А що з нею таке?

— Та швидко вже помре.

Стара вийняла з води руки; синюваті, прозорі краплини котились до кінчиків пальців і спадали назад у ночви. З несподіваним співчуттям вона спитала:

— То це вже безнадійно?

— Лікар сказав, що вона не встане.

— Ну, то, значить, це безнадійно!

Оноре вагався. Годилося б почати розмову здалека, перш ніж приступити до діла, але, не придумавши нічого, він зважився одразу:

— Скільки б ви взяли, щоб доглянути її до смерті? Ви знаєте, я чоловік небагатий; у мене нема на що навіть найняти наймичку. Це й доконало її, мою бідну, втомлену матір! Працювала за десятьох у свої дев'яносто два роки! Тепер таких людей уже не водиться.

Рапе відповіла поважно:

— Є дві ціни: сорок су за день і три франки за ніч, — з багатих. Двадцять су за день і сорок за ніч — з інших. Ви дасте мені двадцять і сорок.

Але селянин міркував. Він добре знав свою матір. Він знав, яка вона міцна, живуча, витривала. Що б там не казав лікар, вона могла протягти ще цілий тиждень.

Він рішуче сказав:

— Ні! Краще ви скажіть мені одну ціну, от! Одну ціну за все, аж до кінця. Ми рискуємо обоє, і ви, і я. Лікар каже, що вона помре дуже швидко. Коли станеться так, — то краще вам, а гірше мені. А як вона протягне до завтра або й довше, — то краще мені, а гірше вам!

Сиділка здивовано поглянула на нього. Ніколи ще не доводилось їй домовлятись так — доглядати агонії підрядно. Спокушена надією виграти, вона вагалась. Потім стала боятись, що її хочуть ошукати.

— Я нічого не можу сказати, поки не побачу вашої матері, — відповіла вона.

— Ходімо, подивитесь!

Вона витерла руки й пішла за ним.

Дорогою вони не говорили. Вона дріботіла швидко, а вів витягав свої довгі ноги, немов щоразу збирався переступати через рівчак.

В полях лежали корови, знесилені спекою, вони важко підводили голови й спроквола мукали назустріч двом подорожнім, немовби просячи свіжої трави.

Підходячи до дому, Оноре Бонтан пробурмотів:

— Може, все вже скінчено?

І несвідоме бажання, щоб так і було, почулося в тоні його голосу.

Проте стара ще не вмерла. Вона лежала горілиць на своєму вбогому ліжкові, склавши на бузковій ситцьовій ковдрі страшенно худі, вузлуваті руки, схожі на якихось дивовижних тварин або на крабів, скарлючені ревматизмом, втомою і майже столітньою працею.

Рапе підійшла до ліжка й оглянула вмираючу. Вона пощупала пульс, помацала груди, прислухалась до дихання, спитала її щось, аби тільки почути, як вона говорить, ще довго дивилась на неї, а потім вийшла разом з Оноре. Думка її була готова. Стара не переживе ночі. Оноре спитав:

— Ну, що?

Сиділка відповіла:

— Та що, вона протягне ще днів зо два, а може, й зо три. Ви дасте мені шість франків за все.

Він закричав:

— Шість франків? Шість франків? Та ви з глузду зіхали!

Та кажу вам, що їй зосталось жити якихось П'ять-шість годин, не більш.

Вони довго торгувались, обоє розлючені. Та як стара хотіла

вже йти, а час минав і його хліб не збирався сам собою, він зрештою згодився.

— Ну, добре, нехай буде шість франків за все гуртом, аж до виносу тіла.

— Гаразд, шість франків.

Він поспішив до свого хліба, що хилився до землі під вагою достиглого на сонці зерна.

Сиділка ввійшла в хату.

Вона взяла з собою роботу, бо працювала біля вмираючих і мертвих невпинно, чи то на себе, чи на ту родину, що за додаткову платню давала їй цю подвійну роботу.

Раптом вона спитала:

— Ви ж хоч пособорувались, тітко Бонтан?

Селянка заперечливо похитала головою, і тітка Рапе, що була дуже побожна, жваво схопилась з місця:

— Боже милосердий, хіба так можна? Я піду покличу пана кюре.

Вона кинулась до дому священика так швидко, що хлопчаки на майдані, бачачи, як вона поспішає, гадали, що сталось якесь нещастя.

Священик, одягши стихар, одразу ж пішов; перед ним ішов хлопчик з хору, що дзвонив у дзвоник, попереджаючи, що бог проходить гарячими й спокійними ланами. Чоловіки, що працювали віддалік, скидали крислаті брилі, чекаючи, поки біла одежа кюре сховається за сусідньою фермою; жінки, що в'язали снопи, випростувались, щоб перехреститись, злякані чорні кури, перевалюючись на лапах, бігли вздовж канав до якої-небудь добре знайомої їм дірки в тину, де враз і зникали; прив'язаний на лугу лошак злякався стихаря, закрутився на своїй мотузці і почав брикатись. Попереду швидко йшов хлопчик з хору в червоному одягу, за ним священик, схиливши набік голову в чотирикутному капелюсі, шепотів молитви, а позаду йшла тітка Рапе, склавши руки, як у церкві, похилена, зігнута, немов припадаючи до землі.

Оноре бачив здалеку, як вони проходили.

— Куди це йде наш кюре? — спитав він.

Кмітливіший за нього наймит відповів:

— Забожусь, що він несе причастя твоїй матері!

Селянин не здивувався:

— Можливо, що й так.

І знову взявся до роботи.

Тітка Бонтан висповідалась, після відпущення гріхів причастилась, і священик пішов, залишивши обох жінок самих у душній хатинці.

Тоді тітка Рапе почала стежити за вмираючою, питаючи себе, як довго це протягнеться.

День спадав, крізь вікна різкими подувами вривалось свіжіше повітря, ворушачи на стінці краєвид Епіналя, приколотий двома шпильками; маленькі занавіски на вікнах, колись білі, а тепер жовті й засиджені мухами, немов хотіли полетіти, вирватись, вийти звідси, як душа старої.

Стара лежала нерухомо, з розплющеними очима, і, здавалось, байдуже дожидала такої близької смерті, що десь забарилась. Її коротке дихання виривалось з легким свистом із здавленого горла. Воно щохвилини могло обірватись, і тоді на землі стане менше на одну жінку, за якою ніхто не пожалкує.

На ніч повернувся Оноре. Підійшовши до ліжка й побачивши, що мати ще жива, він спитав: "Ну, як?"-як це робив він і раніш, коли вона занедужувала.

Потім він відпустив Рапе, нагадавши їй:

— Завтра, о п'ятій годині, не запізнюйтесь.

Вона відповіла:

— Завтра, о п'ятій.

І справді, вона прийшла на світанку.

Оноре перед тим, як вийти в поле, сів до юшки, яку сам і зварив.

Сиділка спитала:

— Ну, як ваша мати, не померла ще?

Він відповів з хитрою усмішкою в очах:

— Їй навіть стало краще.

І вийшов.

Охоплена тривогою, Рапе підійшла до вмираючої, яка все ще лежала в тому самому стані, пригнічена й байдужа, з розплющеними очима, згорнувши на ковдрі скарлючені руки.

Сиділка зрозуміла, що це може протягтися й два дні, і чотири, і цілий тиждень; жах скнари стиснув їй серце, а лютий гнів спалахнув у ній проти цього хитруна, що ошукав її, і проти цієї старої, що не хотіла вмирати.

Проте вона взялася до роботи, уп'явшись поглядом у зморщене обличчя тітки Бонтан.

Оноре вернувся поснідати; він здавався вдоволеним, майже веселим. Потім він знову пішов. Таки справді він збере свій хліб за доброї погоди.

Рапе впадала в розпач; кожна зайва хвилина здавалась їй тепер украденим у неї часом, украденими грішми, її охопило бажання, шалене бажання вчепитись у горлянку цій старій шкапі, цій старій ослиці, упертій тварюці, і, надавивши трохи, зупинити це швидке, коротке дихання, що крало в неї її час, її гроші.

Та вона вирішила, що це небезпечно. На думку їй спав новий план, і вона підійшла до ліжка.

Вона спитала:

— Чи ви бачили вже диявола?

Тітка Бонтан прошепотіла:

— Ні.

Тоді сиділка почала розповідати різні страшні історії, щоб налякати немічну душу вмираючої.

— За кілька хвилин перед смертю, — казала вона, — диявол приходить до всіх, хто вмирає. В руці у нього мітла, на голові казан, він страшенно галасує. І хто бачить його, тому, значить, прийшов уже кінець, лишилось тільки кілька хвилин. — Вона перелічила всіх, до кого при ній приходив диявол цього року: Жозефіна Луазель, Евлалі Ратьє, Софі Паданьо, Серафіна Гроп'є.

Тітка Бонтан, нарешті пожвавішавши, розхвилювалась, заворушила руками, намагаючись повернути голову так, щоб бачити всю кімнату.

Раптом Рапе зникла. Вона взяла з шафи простирало й закуталась у нього, на голову наділа казан, короткі й загнуті ніжки якого стирчали, немов роги, в праву руку вона схопила мітлу, а лівою взяла бляшане відро і раптом підкинула його вгору, щоб воно, падаючи, забряжчало.

Відро з гуркотом ударилось об землю. Тоді сиділка вилізла на стілець, підняла завісу, що звисала край ліжка, і стала перед старою вмираючою селянкою, розмахуючи руками, пронизливо зойкаючи з глибини казанка, що ховав їй обличчя, погрожуючи старій мітлою, немов ляльковий чортик.

Злякана, з безумним поглядом, вмираюча зробила надлюдське зусилля, щоб встати і втекти, вона вже підняла плечі й груди, але потім, глибоко зітхнувши, впала назад. То був кінець.

Тоді Рапе спокійно прибрала все: мітлу поставила в куток біля шафи, простирало поклала в шафу, казан — на плиту, відро — на полицю, а стілець — до стіни. Потім звичним жестом вона закрила мертвій широко розплющені очі, поставила на ліжко тарілку, налила туди свяченої води, вмочила гілку буксу, що була прибита над комодом, і, ставши навколішки, заходилась ретельно читати відхідні молитви, що їх, завдяки своєму ремеслу, знала напам'ять.

Прийшовши надвечір, Оноре застав її за молитвою й одразу підрахував, що вона виграла в нього двадцять су, бо провела тут тільки три дні й одну ніч, а це становило п'ять франків, а зовсім не шість, які він мав їй заплатити.